

MÁTÉ RÉKA *

Nyelvészeti kalauz a volt keleti blokk országaiba

Marián Sloboda – Petteri Laihonen – Anastassia Zabrodskaja (eds): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries (Two Decades after the Regime Change)*. Frankfurt am Main, Peter Lang Edition, 2016. 494 oldal.

A Szovjetunió nagyhatalmi helyzetének megrendülését és az államszocialista világrendszer felszámolását kiváltó történelmi események egyben számos ma fennálló állam létrejöttét eredményezték. Ezek az országok eltérő módon indultak fejlődésnek, gazdasági, politikai berendezkedésük is több tekintetben különbözik. Azonban a közös múlt elkerülhetetlenül rajta hagyta nyomát ezeken az államokon.

A *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries* című kötet interdiszciplináris jellegénél fogva betekintést ad az egykori keleti blokk államainak történelmi, politikai, társadalmi változásaiba. A kötet tanulmányai ugyan javarészt nyelvészeti szempontból közelítik meg azt a minden országban sajátos „átmenetet” ám a történelmi, társadalomtörténeti, nyelvpolitikai adalékok a könyv által nyújtott képet egységessé és kerek egészszé teszik.

A szerkesztők az előszóban felhívják a figyelmet arra, hogy a címben megjelölt átmenet (*transition*) összetett jelenség, melyet a kiadvány minden szerzője másként értelmez. Egyesek szerint a 90-es években végbement változások jelentették ezt az átmeneti időszakot,

* A szerző a Pannon Egyetem Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója, a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont munkatársa. E-mail: suto.reka93@gmail.com

míg mások úgy vélik, az átmeneti periódus még javában tart, s jelenleg nem jelölhetjük ki egyértelműen a végpontját sem.

A könyv öt fejezete hatalmas földrajzi területet ölel át Kelet-Közép-Európától a posztszovjet balti államokon át Közép-Ázsiáig és az Orosz Föderációig. Ilyesfajta, főként szociolingvisztikai tanulmányokból összefűzött kötet erről a régióról mai napig kivételesnek számít. Minden fejezet egy-egy földrajzi egységhez kapcsolódik, melyeknek sokrétűségéhez hozzájárul a szerzők egyedi hangja s a vizsgálati módszerek sokszínűsége. Az összekötő kapocs a szocialista múlt és a társadalmi, politikai, gazdasági folyamatokban megfigyelhető átmenetiség.

A szerkesztők rövid előszava után az első fejezetben az Orosz Föderáció kisebbségeiről olvashatunk. Ekaterina Gruzdeva az oroszországi Szahalin őslakosságának társadalmi-gazdasági helyzetét írja le. Gruzdeva tanulmánya rávilágít arra, milyen társadalmi és nyelvi változások következtek be a távol-keleti, Japánnal (is) szomszédos szigeten lakó közösség életében a gazdaság átalakulásának következtében.

Héctor Alós i Font empirikus adatok segítségével mutatja be a csuvas nyelv helyzetét: a középiskolások nyelvhasználatát, nyelvi attitűdjeit vizsgálja, s felhívja a figyelmet egy fontos problémára: hogyan szorítja ki apránként a többségi orosz nyelv a kisebbségi nyelvet a régióban.

A fejezet Nina Dobrushina tanulmányával zárul, aki bemutatja az olvasónak, hogyan képesek Dagesztán aprócska falvainak lakosai fenntartani a tradicionális kis nyelveket. Mit tesznek a nyelvek megmaradásáért, illetve az egyéni többnyelvűség milyen formákban fedezhető fel a területen.

A Közép-Európáról szóló második fejezetet Verena Mezger tanulmánya nyitja, Brandenburg kétnyelvű, lengyel-német családait és az utóbbi évek migrációs tendenciáit vizsgálva.

A Szovjetunió felbomlása után az angol számos ország iskoláiban váltotta fel az orosz kötelező idegen nyelvként. Krzysztof Przygonsky Lengyelország példáján mutatja be, hogyan körvonalazódik a globális világnyelv *lingua franca*-ként betöltött szerepe.

Marián Sloboda a szuperdiverzitás jelenségét vizsgálja Csehországban. A vízumkötelesség, a szigorú nyelvpolitikai intézkedések és a prágai kormány álláspontja a menekültkérdéssel kapcsolatban gátoló tényezője lehet az etnikai, nyelvi és kulturális diverzitás to-

vábbi alakulásának. A „kelet” és „nyugat” határán elhelyezkedő országban a menekültek száma jelenleg alacsony a nyugatabbra elhelyezkedő országokhoz viszonyítva.

Benő Attila és Péntek János a romániai magyar kisebbség helyzetét vázolja fel. Felhívják a figyelmet arra, hogy az ország jelenlegi jogi helyzetét tekintve a kisebbségek nyelvi jogai a gyakorlatban nem mindig valósulhatnak meg. A szerzők nézőpontja szerint Romániában egy kisebbségekkel szemben toleráns, a nyelvi jogokat tisztelő társadalom építésére volna szükség.

Jelena Timotijevic munkájában a nacionalizmus megjelenési formáit vizsgálja a jugoszláv, majd szerb államban.

A következő fejezet a Baltikumba kalauzolja olvasóját. Birute Klaas-Lang tanulmánya az angol nyelv felsőoktatásban betöltött szerepére hívja fel a figyelmet, és megfogalmazza a kérdést: fenyegetést jelent-e az anyanyelvi felsőoktatásra az angol tannyelvként való megjelenése?

Meilutė Ramonienė és Loreta Vilkienė a litván, angol és orosz nyelv társadalmi szerepét elemzi Litvániában. Helyi szinteken vizsgálják a nyelvhasználatot: az angol nyelv globalizációban betöltött szerepét, valamint az orosz, mint az etnikumok közötti kommunikáció nyelvét.

Brigita Sėguis tanulmányának vizsgálati terepe szintén Litvánia. A többnyelvűség koncepcióját kvalitatív adatok alapján vizsgálja az országban, a lengyel–orosz és a lengyel–litván kódváltás megjelenési formáit mutatja be és elemzi.

Kadri Koreinik tanulmánya szintén a többnyelvűség jegyében született, ezúttal Észtország példáján. A szerző a võru, illetve az állam hivatalos nyelvén (vagyis az észten), továbbá az angol és az orosz nyelven történő interakciókat mutatja be.

A tanulmánykötet negyedik fejezete betekintést ad Ukrajna nyelvpolitikai helyzetébe. Cserniczkó István és Ferenc Viktória a saját államiságát megalapozni igyekvő ország politikai törekvései mellett a *de facto* többnyelvűség és a *de jure* egynyelvűség folyamatos szembenállását mutatja be. A szerzők az Ukrajnában élő magyar kisebbség nyelvi helyzetére is kitérnek: ismertetik a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény által biztosított nyelvhasználati jogokat, s kitérnek annak gyakorlatban történő megvalósulására is. Következtetésük hasonló ahhoz, amit Románia kapcsán fogalmazott meg a Benő-

Péntek szerzőpáros: a nyelvi jogok kodifikálása önmagában korántsem jelenti azt, hogy azok a mindennapokban is érvényesülnek.

Olga Ivanova az ukrán főváros, Kijev szociolingvisztikai helyzetét írja le: a közeli rokon nyelvek és a korreláló identitások közötti küzdelemként jellemzi. Akárcsak a Cserniczkó–Ferenc páros, Ivanova is úgy véli, hogy Ukrajnában a szovjet identitást felváltó új nemzeti azonosságtudat keresése máig folyik, és ez az átmeneti periódus közel sem zárult még le. Az ország függetlenségének 1991-es kikiáltása óta az orosz és ukrán nyelv egymáshoz való viszonya változni látszik az ukrán fővárosban. A 2014-ben történt eseményeknek pedig jelenleg előre nem látható következményei lesznek a nyelvek megítélése szempontjából. Az viszont tény, hogy sem az ukrán, sem az orosz nyelv nem lesz már soha olyan helyzetben Kijevben, mint volt 1991, azaz az ukrán függetlenség előtt.

A kötet ötödik, s egyben utolsó fejezete Kazahsztán nyelvi helyzetét mutatja be. Sholpan Zharkynbekova és Aliya Aimoldina középiskolások körében végzett felmérések alapján világít rá az angol nyelv növekvő népszerűségi mutatóira az országban. Mindez különösen érdekes annak fényében, hogy az Oroszországgal szomszédos hatalmas államban a kazah mellett az orosz továbbra is hivatalos nyelvként használatos.

Maganat Shegebayev tanulmánya zárja a fejezetet és egyben a kötetet. A szerző a többnyelvűség és nyelvi diverzitás megjelenését vizsgálja a kazah üzleti szférában. A terepkutatásokra alapozott tanulmány következtetése szerint a vizsgált vállalatok és cégek túlnyomó többsége három nyelvet használ párhuzamosan tevékenysége során: a kazahot, az oroszot és az angolt. A többségi lakosság nyelvét elsősorban a helyi partnerekkel és az állami hatóságokkal való kommunikációban használják a vállalkozások, az orosz a posztsovjet térségben továbbra is az egyik fontos üzleti nyelv, az angol pedig a nyugati ügyfelek és a nemzetközi szerződések nyelve. A kutatásból az is kiderül, hogy ez a soknyelvűség időnként kisebb-nagyobb problémákat, kivételes esetben akár anyagi veszteséget is okozhat (például a félrefordítások miatt).

Összességében a kötet olvasója sokadjára is megbizonyosodhat arról, hogy a szociolingvisztikában ugyanannak a jelenségnek számos adaptációja létezik: nincs két olyan ország a világban, ahol az angol nyelv térhódítása, az orosz nyelv gazdaságban megmutatkozó dominanciája, a migráció folyamata – csak hogy néhány példát em-

lítsünk – ugyanúgy zajlana és azonos megítélés alá esne a helyi társadalomban. A kötetben (Lengyelország és Románia kivételével) többségében olyan országokról esik szó, amelyek független államként nem léteztek az 1980-as évek végén (Oroszország, Csehország, Szerbia, Észtország, Lettország, Litvánia, Ukrajna, Kazahsztán), vagy épp az 1990-es évek nagy átalakulása következtében tűntek el (mint a német egyesülés után megszűnt Német Demokratikus Köztársaság). Nem véletlen tehát, hogy az átalakulás és ennek nyelvi vonatkozásai a kötet központi témája. Az újonnan létrejött országok mindegyikében megfigyelhető a nemzeti érzelmek felerősödése, a többségi társadalom nyelvének (a nemzeti nyelveknek) a támogatása, valamint a korábbi *lingua franca*, az orosz nyelv használatának visszaszorulása, illetve ezzel párhuzamosan a globális angol térnyerése. Mivel Oroszországban az orosz nem a kommunista múlthoz kötődik, hanem az egyre hangsúlyosabban nacionalista új orosz identitás egyik legfontosabb szimbóluma, az oroszországi kis nyelveket egyre inkább szorítja ki az államnyelv, de közben az angol itt is egyre jelentősebb szerepet kap. A térség államaiban élők számára egyébként is feszültségekkel, gazdasági és politikai válságokkal járó átmeneti időszak nehézségeit a nyelvek helyzetében bekövetkező változások, a nyelvi homogenizálást célzó állami törekvések tovább fokozzák.

Nem egészen egy emberöltő telt el a Szovjetunió szétesése és a keleti blokk felbomlása óta, ám ez a rövid idő is elég volt ahhoz, hogy hatalmas változások menjenek végbe az egykori világhatalom területén, valamint a tágabb térségben nemcsak politikai, de gazdasági, társadalmi, sőt nyelvi szempontból is. A tanulmányokat olvasva mégis néha az az érzésünk támad, mintha néhány helyen megállt volna az idő: egyfajta keserédes nosztalgia keríti hatalmába az embert. A rohamosan változó, jövőbe tekintő s a múltból táplálkozó világok kontrasztja határozza meg a kötet alaphangulatát. Hiánypótló jellege, módszereinek sokszínűsége, tartalmának jelentősége miatt pedig bátran kijelenthetjük: a szerzők és szerkesztők maradandót alkottak, s munkájuk egyértelműen folytatásért kiált. Érdekes volna például tíz, húsz vagy ötven év múlva megvizsgálni, hogy – a kötet szerkesztői által is idézett Monica Heller¹ jóslatának megfelelően – a

¹ Heller, Monica: *Paths to Post-Nationalism: A Critical Ethnography of Language and Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

térség államai az átmeneti időszak után valóban eljutnak-e a poszt-nacionalista korba. Az azonban máris nyilvánvaló, hogy a kötetben bemutatott, az egykori Szovjetunió érdekszférájába tartozó tér új államaiban használatos nyelvek helyzetének mindeddig egyetlen kötetet sem szenteltek. Mivel – amint erre Aneta Pavlenko² egyik tanulmányában felhívta a figyelmet – a nyelvi jogok és a nyelvpolitika kérdéskörének, illetve a nyelvek egymáshoz viszonyított helyzetének tanulmányozása erősen nyugat-centrikus, de ez a tanulmánykötet igazolja, hogy ezeknek a problémáknak a kelet-európai térségben való tudományos vizsgálata értékes tapasztalatokkal szolgálhat.

² Pavlenko, Aneta: Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10 (2011): 37–58.